

יסודות השבת

שיעור אחד עשר

איסור מלאכה בשבת וביום טוב

מקורות

- א. שמות יב, טז; ויקרא כג, א-ח
- ב. רש"י ויקרא כג, ח ד"ה מלאכת עבודה; רמב"ן שם, ז ד"ה כל מלאכת עבודה
- ג. משנה פסחים פ"ו מ"א-ב (סה:): "...ראיה רשות למצוה"; גמ' פסחים סח: "א"ר אליעזר... וחציו לכם"; [שו"ת שאגת אריה סי' קב "מ"מ נ"ל להביא... ר"ה נמי בכלל"]
- ד. שו"ת מהר"י ברונא סי' פב
- ה. גמ' שבת ע: "חילוק מלאכות מנלן... לחלק יצאת"; גמ' מכות כא:-כב. "אמר רבא... לה' אלוהיכם"

רש"י ויקרא פרק כג פס' ח

מלאכת עבודה - אפילו מלאות החשובות לכם עבודה וצורך, שיש חסרון כיס בבטלה שלהן, כגון דבר האבד.

רמב"ן ויקרא פרק כג פס' ז

כל מלאכת עבודה – אפילו המלאכות החשובות לכם עבודה וצורך... לשון רש"י. ואיננו נכון כלל, כי מה טעם שיאמר הכתוב לא תעשה מלאכת דבר האבד ויבואו שאר המלאכות מקל וחומר, ואם כן ראוי שיאמר אף בשבת כן... אבל פירוש 'מלאכת עבודה', כל מלאכה שאינה לצורך אוכל נפש, כענין שנאמר 'ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך', 'ובכל עבודה בשדה', 'ונעבדתם ונזרעתם', 'וקיץ היה עובד אדמה'. ומלאכה שהיא באוכל נפש היא מלאכת הנאה לא מלאכת עבודה. וזה מתבאר בתורה, כי בחג המצות שאמר תחילה 'כל מלאכה לא יעשה בהם', הוצרך לפרש 'אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם', ובשאר כל ימים טובים יקצר ויאמר 'כל מלאכת עבודה לא תעשו', לאסור כל מלאכה שאינה אוכל נפש ולהודיע שאוכל נפש מותר בהן. ולא יאמר הכתוב לעולם באחד מכל שאר ימים טובים 'כל מלאכה' ולא יפרש בהם היתר אוכל נפש, כי 'מלאכת עבודה' ילמד על זה.

שו"ת שאגת אריה סי' קב

מכל מקום נראה לי להביא ראיה ברורה דשייך שמחת יום טוב בראש השנה נמי כשאר יום טוב, דהא תנן ריש פרק ו' דפסחים... 'אמר לו רבי יהושע: יו"ט יוכיח שהתירו בו משום מלאכה ואסרו בו משום שבות. אמר לו רבי אליעזר: יהושע, מה זה יהושע, מה ראיה רשות למצוה'. ובגמרא (סח, ב): 'רבי יהושע לטעמיה דאמר שמחת יום טוב נמי מצוה היא... וק"ל, מה השיב רבי אליעזר לרבי יהושע 'מה ראיה רשות למצוה', כלומר מה לשמחת יום טוב שהיא רשות משום הכי אסרו בו משום שבות, אבל פסח שהוא משום מצוה ושיפר יש להקשות לקל וחומר אם התירו לו משום מלאכה לא יתירו לו משום שבות. הרי סבירא ליה לרבי אליעזר בפרק ב' דסוכה (כז, א) "יד סעודות חייב אדם לאכול בסוכה"... והרי מאלו י"ד סעודות הוי ב' סעודות של יו"ט ראשון של חג שהוא יו"ט שחייב לאכול בו ב' סעודות אחת ביומו ואחת בלילו. וא"כ איכא למיפרך ק"ו דרבי אליעזר מדידיה גופיה, יו"ט ראשון של חג הסוכות יוכיח שהוא מצוה והתירו בו משום מלאכה ולא התירו בו משום שבות, ואף אני אביא פסח, אע"פ שהתירו בו משום מלאכה לא נתיר בו משום שבות... ושם בפסחים אמרינן 'אמר רבי אלעזר: הכל מודים בעצרת דבעינן נמי לכם, מאי טעמא, יום שניתנה בו תורה הוא'. וכתבו התוס' (ד"ה הכל): 'תימא לריב"א, א"כ

מאי קאמר רבי אליעזר מה ראייה רשות למצוה דנימא עצרת יוכיח שהוא מצוה. ויש לומר, דהא דבעי רבי אליעזר עצרת לאו דוקא מקרא אלא מסברא, ע"כ. והרי בב' סעודות של יו"ט ראשון של חג דהוי מן התורה, וכמש"כ מאי איכא למימר... ובעל כרחך נראה לי דלא קשיא מידי, דבשלמא לרבי יהושע דסבירא ליה דשמחת כל היו"ט הוי מצוה, ולא מצינו שהתירו בהם משום מלאכה לדבר הרשות, דהא כל אוכל נפש שהתירה תורה ביו"ט לצורך יו"ט הוי מצוה של שמחת יו"ט, אם כן שפיר יש לומר אקל וחומר דרבי אליעזר יום טוב יוכיח, שאף על גב שלא הותר משום מלאכה אלא לדבר מצוה, אפילו הכי לא התירו משום שבות אף שהוא לדבר מצוה, הכא נמי פסח, אף על פי שהותר משום מלאכה לא נתיר משום שבות אע"פ שהוא לדבר מצוה, דהא כהאי גוונא מצינו נמי גבי מצוה של שמחת יו"ט. אבל רבי אליעזר דסבירא ליה שמחת יו"ט רשות חוץ מב' סעודות של יו"ט ראשון של חג, וע"כ כל מלאכת אוכל נפש שהותרו ביו"ט כולן משום דבר הרשות הותרו, ושבות של דבריהם לא התירו לדבר הרשות, ומזה אינו פירכא לקל וחומר דרבי אליעזר גבי פסח, דאין ראייה רשות למצוה... והשתא אי סלקא דעתך דיו"ט של ראש השנה אין בו משום מצוה של שמחת יו"ט כשאר יו"ט, אם כן מאי קאמר הגמרא רבי יהושע לטעמיה דאמר שמחת יו"ט נמי מצוה היא, כלומר משום הכי מייתי ראייה מיניה למיפרך קל וחומר דרבי אליעזר, מה בכך, אף על גב דשמחת כל יו"ט הוי מצוה, מכל מקום הואיל ושמחת ראש השנה הוי רשות ואין בו אלא איסור תענית בעלמא כמו ראש חודש, ואפילו הותרה בו אוכל נפש שהוא משום מלאכה אלמא הותרה מלאכת יו"א מפני דבר הרשות... אלא על כרחך לרבי יהושע דסבירא ליה שמחת יו"ט מצוה הוא, ראש השנה נמי בכלל.

שו"ת מהר"י ברונא סי' פב

שמעתי שאחד שאל את מהר"י ווייל יצ"ו, מי שמתענה בראש השנה אם רשאי לעשות מלאכה. והשיב, דאינו רשאי לעשות מלאכה, דהא אוכל נפש לדידיה ליתא, אם כן ממילא איתסר כל מלאכה, דהא כתיב 'לא תעשו כל מלאכה, אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם'.

בשיעור שעבר עסקנו בדין גר תושב בשבת, וביארנו בהרחבה את שיטת רבי יאשיה, שגר תושב אסור בשבת במלאכות האסורות ביום טוב. דברינו התבססו על הטענה שקיימים שני רבדים באיסור עשיית מלאכה בשבת:

- א. איסור עשיית מלאכות תעשייתיות (= "מלאכת עבודה"), הנובע מחובת ציון היום השביעי כיום מנוחת ה' בבריאת העולם.
- ב. איסור עשיית כל מלאכה יצרנית (ובכלל זה מלאכת אוכל נפש), הנובע מחובת שמירת קדושת השבת והימנעות מחילולה.

כפי שנאמר בסוף השיעור הקודם, טענה זו מבוססת על ההנחה שקיים הבדל עקרוני בין איסור עשיית מלאכה בשבת לאיסור עשיית מלאכה ביום טוב, והוא העומד ביסוד החילוק בין שבת ליום טוב לגבי היתר עשיית מלאכת אוכל נפש. בשיעור זה נבחן טענה זו: האם היתר עשיית מלאכת אוכל נפש מלמד על הבדל עקרוני בין יום טוב לשבת ביחס לאיסור עשיית מלאכה, או שזהו הבדל פרטי בלבד הנובע מטעם צדדי?

המשנה במסכת פסחים מביאה מחלוקת תנאים, האם בערב פסח שחל בשבת הותרה שחיטת הפסח בלבד או שהותרו גם "מכשירין שאפשר לעשותן מבעוד יום". המשנה מביאה שרבי אליעזר טען שלא ייתכן ששחיטה האסורה מדאורייתא תיאסר, ואילו מעשים שאינם אסורים אלא משום שבות יהיו מותרים:

אמר רבי אליעזר: והלא דין הוא, מה אם שחיטה שהיא משום מלאכה דוחה את השבת, אלו שהן משום שבות לא ידחו את השבת!?! [שם]

רבי יהושע חולק ומוכיח שקיימת מציאות כזו, שמלאכות דאורייתא הותרו ואילו איסורי דרבנן עומדים בעינם, מהיתר עשיית מלאכת אוכל נפש ביום טוב:

אמר לו רבי יהושע: יום טוב יוכיח, שהתירו בו משום מלאכה ואסור בו משום שבות. [שם]

דברי רבי יהושע מבוססים על השוואה בין היתר מלאכת אוכל נפש ביום טוב לבין היתר שחיטה בערב פסח שחל בשבת. לדבריו, כשם שהתורה התירה מלאכת אוכל נפש לצורך יום טוב, כך היא התירה שחיטה לצורך הפסח.

מכך לומד השאגת אריה [סי' קב], כי לשיטת רבי יהושע היתר מלאכת אוכל נפש נובע מחמת מצות שמחת יום טוב. ואם כן, מבחינת העיקרון יום טוב אמור להיות אסור – בדומה לשבת – בכל מלאכה, אלא שלצורך שמחת יום טוב התירה התורה עשיית מלאכות אוכל נפש¹.

הבנה זו עולה בבירור מדברי מהר"י וייל, האוסר על היושב בתענית ביום טוב לעשות בו מלאכת אוכל נפש:

שמעתי שאחד שאל את מהר"י וייל יצ"ו, מי שמתענה בראש השנה אם רשאי לעשות מלאכה. והשיב, דאינו רשאי לעשות מלאכה, דהא אוכל נפש לדידיה ליתא, אם כן ממילא איתסר כל מלאכה, דהא כתיב 'לא תעשו כל מלאכה, אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם'. [ש"ת מהר"י ברונא סי' פב]

לדברי המהר"ל וייל, היתר מלאכת אוכל נפש הוא משום שמחת יום טוב, ולכן עשיית מלאכות אלו אסורות ליושב בתענית שאינו מקיים את שמחת יום טוב באכילה ובשתייה.

שיטה זו מבוססת על הכתוב בציווי על הפסח בפרשת בא:

וביום הראשון מקרא קדש וביום השביעי מקרא קדש יהיה לכם, כל מלאכה לא יעשה בהם, אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם. [שמות יב, טז]

מכתוב זה משתמע שכעיקרון גם ביום טוב אסורה כל עשיית מלאכה, אלא שיש היתר מיוחד לעשיית מלאכת אוכל נפש.

אמנם, בפרשת אמור איסור עשיית מלאכה ביום טוב מופיע בלשון אחרת:

ביום הראשון מקרא קדש יהיה לכם, כל מלאכת עבודה לא תעשו². [ויקרא כב, ז]

בביאור המושג "מלאכת עבודה" נחלקו הראשונים. רש"י כותב:

מלאכת עבודה – אפילו מלאכות החשובות לכם עבודה וצורך, שיש חסרון כיס בבטלה שלהן, כגון דבר האבד. [רש"י, שם]

לפי דבריו, הגדרה זו מלמדת שאף מלאכת דבר האבד אסורה ביום טוב.

הרמב"ן חולק על פירושו של רש"י ומבאר את המושג "מלאכת עבודה" באופן אחר:

אבל פירוש 'מלאכת עבודה', כל מלאכה שאינה לצורך אוכל נפש, כענין שנאמר 'ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך', 'ובכל עבודה בשדה', 'ונעבדתם ונזרעתם', 'וקין היה עובד אדמה'. ומלאכה שהיא באוכל נפש היא מלאכת הנאה לא מלאכת עבודה. [רמב"ן, שם]

לפי דבריו, הגדרה זו מלמדת שביום טוב נאסרו רק מלאכות שאינן לצורך אוכל נפש.

¹ על פי זה מוכיח השאגת אריה מכך שגם בראש השנה מותרת מלאכת אוכל נפש, שגם בו קיימת מצות שמחה.
² כתוב זה נאמר לגבי חג המצות, ובלשון דומה נאמר הציווי לשאר המועדים.

על פי דרכו של הרמב"ן ניתן להציע, כי היתר מלאכת אוכל נפש ביום טוב אינו מעין 'דחייה' של איסור עשיית מלאכה ביום טוב לצורך שמחת יום טוב, אלא מלכתחילה ביום טוב נאסרה עשיית "מלאכת עבודה" בלבד, ואילו מלאכת אוכל נפש מלכתחילה אינה בכלל איסור זה.

על פי הצעה זו, קיים הבדל עקרוני בין איסור עשיית מלאכה בשבת לאיסור עשיית מלאכה ביום טוב. השבת היא יום שביתה, מנוחה וקדושה, ולכן אסורה בה עשיית כל מלאכה יצרנית; כשם שביום זה שבת ה' מכל מלאכה, כך אנו מצווים לשבות ולהימנע מכל מלאכה יצרנית. יום טוב, לעומת זאת, ביסודו אינו יום שביתה והימנעות מכל מלאכה, אלא שהחובה להגדיר יום זה כ"מקרא קודש" אוסרת לעשות בו מלאכות תעשייתיות. בהתאם לכך, איסור עשיית מלאכה ביום טוב אמור לגבי "מלאכת עבודה" בלבד, ואילו מלאכת אוכל נפש אינה בכלל איסור זה.³

על פי האמור, הטענה שעלתה בשיעור הקודם שאיסור עשיית מלאכה ביום טוב ובשבת חלוקים זה מזה במהותם, תלויה בשתי הדרכים בהבנת היתר מלאכת אוכל נפש ביום טוב: האם זהו היתר לצורך שמחת יום טוב (כדברי השאגת אריה), או שמלכתחילה ביום טוב נאסרה "מלאכת עבודה" בלבד (כדרך שהצענו על פי דברי הרמב"ן). אמנם, הרב אהרן ליכטנשטיין טוען כי ההבחנה היסודית בין יום טוב לשבת נכונה גם לפי השיטה הרואה את היתר מלאכת אוכל נפש כהיתר לצורך שמחת יום טוב:

ונראה בעיניי, שגם לשיטה זו פשוט שעדיין ניתן לתלות ההבדל לגבי אוכל נפש בשוני שבין הקדושות. שהרי אף אם נסביר ששורש ההיתר ביום טוב הינו עניין מסוים המתיר את האיסור (למשל: מצוות שמחה), עדיין נראה שהאיסור המוחלט בשבת איננו נובע רק מהעדר הגורם המתיר, וכפי שהוצע לעיל, אלא מפני שהשבת אינה בת היתר, מחמת קדושתה ואופייה כברית עולם. [קדושת אביב עמ' 37]

לדברי הרב ליכטנשטיין, גם אם מלאכת אוכל נפש הותרה לצורך שמחת יום טוב, היתר זה נובע מכך שיום טוב ביסודו אינו יום של שביתה ומנוחה, אלא איסור עשיית מלאכה ביום טוב בא מחמת החובה להגדיר את היום כ"מקרא קודש" בלבד. בשל כך, די בצורך של שמחת יום טוב כדי להתיר לעשות בו מלאכות מסוימות. שבת, לעומת זאת, היא יום של שביתה ומנוחה, והיא מהווה מציאות של קדושה שיש לשמור עליה ולהימנע מחילולה, ולכן אין מקום להתיר בה מלאכות מסוימות לצרכים מעין אלו.

החילוק העקרוני בין איסור עשיית מלאכה בשבת לאיסור עשיית מלאכה ביום טוב, מבאר היטב הבדל נוסף הקיים בין יום טוב לשבת.

הגמרא במסכת מכות מביאה את דברי רבה:

יש חילוק מלאכות בשבת ואין חילוק מלאכות ביום טוב. [מכות כא:]

לפי דבריו, ההלכה המיוחדת לשבת – הנלמדת מהכתוב "מחלליה מות יומת" או מכך ש"הבערה חלק יצאת"⁴ – שהעושה מלאכות שונות בשבת מתחייב חטאת על כל אב מלאכה⁵, אינה קיימת ביום טוב.

הרב ליכטנשטיין [קדושת אביב עמ' 26-28] מבאר את יסוד החילוק בין יום טוב לשבת בעניין זה, על פי ההבחנה העקרונית הקיימת ביניהם במהות איסור עשיית מלאכה. לדבריו, דין 'חילוק מלאכות' נובע מהמושג 'חילול שבת'. שכן, ביחס למעשה העבירה אין חילוק בין העושה את אותו אב מלאכה

³ כן מבאר הרב אהרן ליכטנשטיין [קדושת אביב עמ' 33-37]. [יש לבחון לפי שתי הבנות אלו את דיני מלאכת אוכל נפש: "מתוך שהותרה לצורך הותרה נמי שלא לצורך", "לכם ולא לכלבים, לכם ולא לגויים", "דבר השווה לכל נפש", ואכמ"ל].

⁴ מחלוקת זו מובאת בגמרא במסכת שבת [ע].

⁵ המשנה במסכת שבת [פס-:חט]. מביאה חילוקים שונים בדין זה.

כמה פעמים לבין העושה שני אבות מלאכה שונים; ההבדל ביניהם הוא רק ביחס לחילול השבת הכרוך במעשה זה: כאשר אדם עושה אב מלאכה אחד, גם כאשר הוא חוזר על מעשיו מספר פעמים, השבת מתחללת פעם אחת. אמנם, כאשר אדם עושה שני אבות מלאכה שונים, מעשיו גורמים לשני חילולי שבת, ולכן הוא מתחייב בשתי חטאות. בהתאם לכך, 'חילוק מלאכות' קיים רק בשבת, בה עשיית מלאכה מהווה 'חילול שבת', ואילו ביום טוב, בו עשיית מלאכה אינה מהווה 'חילול' אלא מעשה עבירה בלבד, אין 'חילוק מלאכות'.

בכך ביססנו את ההנחה שעלתה מדברינו בשיעור הקודם, שיש הבדל עקרוני בין איסור עשיית מלאכה בשבת לאיסור עשיית מלאכה ביום טוב. בעזרת ה' בשיעור הבא נבחן את הטענה שטענו על בסיס הנחה זו, שבאיסור עשיית מלאכה בשבת קיימים שני רבדים: חובת ציון מנוחת ה' ביום השביעי וחובת שמירת קדושת השבת והימנעות מחילולה.

להערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com

---

⁶ בשיעור השמיני 'מצות השבת בפרשת יתרו ובפרשת כי תשא' הבאנו את דברי הרב ליכטנשטיין [קדושת אביב עמ' 6-9], הלומד מלשון הכתובים בפרשת כי תשא, כי העונש על עשיית מלאכה בשבת אינו נובע מחמת חוסר הצייות לצייוי ה', אלא מחמת 'חילול השבת' – הפגיעה בקדושת השבת הנובעת מכך. על פי זה, החילוק בין שבת ליום טוב לגבי העונש, שהעושה מלאכה בשבת חייב מיתה ואילו העושה מלאכה ביום טוב עובר על לאו בלבד, נובע גם הוא מהבדל העקרוני שבין שבת ליום טוב ביסוד קדושתם.